

OVER HET PSYCHISCH MECHANISME VAN DE VERGEETACHTIGHEID

Sigmund Freud¹

Vermoedelijk heeft iedereen het fenomeen van vergeetachtigheid dat ik hier zou willen beschrijven en vervolgens verklaren reeds zelf ervaren of bij een ander geobserveerd. Het fenomeen treft voornamelijk het gebruik van eigennamen – *nomina propria* – en uit zich op de volgende manier: midden in een gesprek moet men zijn gesprekspartner bekennen dat men een naam waarvan men zich net wou bedienen niet kan vinden en hem om zijn – meestal vergeefse – hulp vragen: "Hoe heet toch die...?; een zo bekende naam; ze ligt op het puntje van mijn tong; ze is me net ontglipt". Een onmiskenbaar gevoel van ergernis gelijkaardig aan deze van de motorisch afaticus gaat nu gepaard met de verdere pogingen om de naam te vinden waarover men naar eigen gevoel nog een ogenblik eerder had kunnen beschikken. Nu zijn desgevallend twee nevenverschijnselen opmerkenwaardig. Ten eerste, dat de energieke willekeurige inspanning van de aandachtsfunctie niet in staat is om de verloren naam te vinden, hoelang de inspanning ook volgehouden wordt. Ten tweede, dat in de plaats van de gezochte naam prompt een andere naam opduikt, die men als onjuist erkent en verwerpt, terwijl ze toch steeds terugkeert. Ofwel vindt men in zijn geheugen geen vervangende naam maar wel een letter of een lettergreep, die men als een bestanddeel van de gezochte naam herkent. Men zegt bijvoorbeeld: de naam vangt aan met een B. Als het dan uiteindelijk via een of andere weg gelukt is om de naam te achterhalen, dan blijkt in de overgrote meerderheid van de gevallen dat de naam niet met een B aanvangt en de letter B helemaal niet bevat.²

De beste methode om de gezochte naam terug te vinden, bestaat erin, zoals bekend, om er "niet aan te denken", dat wil zeggen om dat deel van de aandacht waarover men willekeurig beschikt van de opgave af te leiden. Na een tijdje schiet ons de gezochte naam te binnen. Men kan er zich

1. Vertaling V. Knockaert & F. Geerardyn.

2. [Freud werkt dit een weinig verder uit in het vijfde hoofdstuk van *Psychopathologie van het dagelijks leven* (1901b: 82).]

niet van weerhouden om haar uit te roepen, tot grote verbazing van zijn gesprekspartner die het voorval reeds vergeten is en over het algemeen weinig heeft bijgedragen aan de inspanningen van de spreker. "Het is toch onbelangrijk hoe de man heet, vertelt u gewoon verder", pleegt deze te zeggen. Gedurende de gehele tijd voor de opheldering en ook na de opzettelijke afwending van de aandacht voelt men zich benomen in een mate die inderdaad niet te verklaren is door het belang van heel het gebeuren.³

In enkele zelf ervaren gevallen van het vergeten van een eigennaam heb ik mij door psychische analyse rekenschap kunnen geven van het daarbij plaatsvindende proces, en ik wil het meest eenvoudige en doorzichtige voorbeeld hiervan uitvoerig weergeven. Tijdens de zomervakantie ondernam ik ooit vanuit het mooie Ragusa⁴ een tocht per koets naar een naburige stad in Herzegovina. Het gesprek met mijn medepassagier ging, zoals begrijpelijk, over de toestand van beide landen (Bosnië en Herzegovina) en over het karakter van hun inwoners.⁵ Ik vertelde over verschillende eigenaardigheden van de daar levende Turken, zoals ik deze jaren geleden door een dierbare collega, die lange tijd als geneesheer onder hen had geleefd, had horen beschrijven. Een poosje later ging ons gesprek over Italië en over schilderijen en had ik de gelegenheid mijn reisgenoot nadrukkelijk aan te bevelen om een keer naar Orvieto te gaan, en daar de fresco's van de ondergang der wereld en het laatste oordeel te bekijken waarmee een groot schilder een kapel in de kathedraal heeft versierd. De naam van de schilder ontglipte mij echter en was niet terug te vinden. Ik spande mijn geheugen in, liet al de details van de in Orvieto doorgebrachte dagen door mijn geheugen passeren en overtuigde mij ervan dat niets daarvan verbleekt of onduidelijk was. Integendeel, ik kon mij de schilderijen zintuiglijk levendiger voorstellen dan gewoonlijk.⁶ Het zelfportret

3. Ook niet door het eventuele onlustgevoel dat wordt opgewekt door het geremd zijn in een psychische act.

4. [Aan de Dalmatische kust van de Adriatische zee, nu gekend als Dubrovnik. Freuds gezelschap tijdens de tocht was een Berlijns advocaat, Freyhan genaamd (Freud 1985c: 357-358).]

5. [Provincies die grenzen aan Dalmatië en die voor 1914 deel uitmaakten van het Oostenrijks-Hongaarse keizerrijk.]

6. [Freud vestigt hier de aandacht op de observatie dat wanneer een herinnering verdrongen wordt er vaak in het bewustzijn en *met ongewone levendigheid* een beeld van iets verschijnt dat niet de verdrongen herinnering zelf is maar dat, niettegenstaande onbelangrijk en irrelevant, nauw verwant is met de verdrongen herinnering. Een ander voorbeeld hiervan wordt vermeld aan het einde van voorliggend artikel en een gelijkaardig voorbeeld in zijn geschrift over de herinneringen (1899a). In een voetnoot bij *Psychopathologie van het dagelijks leven* (1901b: 38) waar hij het huidige voorbeeld herneemt, suggereert Freud een verklaring voor dit fenomeen. In 1907 en 1920 voegde hij nog andere voorbeelden van dit fenomeen toe aan dit werk (*Ibid.*: 68, 305). In één van zijn laatste artikelen, dit over "Constructies in de analyse" (1937d: 280-283) neemt Freud deze kwestie opnieuw

van de schilder – het ernstige gezicht, de gekruiste handen – dat hij in de hoek van één van de schilderijen naast het portret van zijn leermeester, *Fra Angelico da Fiesole*, geplaatst had, stond mij bijzonder scherp voor de ogen. Maar de mij anders zo vertrouwde naam van de kunstenaar verborg zich hardnekkig. Mijn reisgezel kon mij niet uit de nood helpen en mijn voorgezette inspanningen hadden geen ander resultaat dan het opduiken van twee andere namen van kunstenaars waarvan ik toch wist dat ze niet de juiste konden zijn: *Botticelli* en in tweede instantie *Boltraffio*.⁷ De terugkeer van de klankverbinding Bo in de beide vervangende namen had een onkundige misschien kunnen doen vermoeden dat zij ook deel uitmaakte van de gezochte naam, maar ik hoedde mijzelf voor een dergelijke verwachting.

Aangezien ik tijdens de reis geen toegang had tot naslagwerken moest ik dit falen van de herinnering en de ermee verbonden, meermaals per dag terugkerende innerlijke kwelling gedurende meerdere dagen verdragen, tot ik een gecultiveerde Italiaan ontmoette die mij door de mededeling van de naam *Signorelli* verlostte. Ik kon dan zelf de voornaam van de man, *Luca*, eraan toevoegen. De overduidelijke herinnering aan de gelaatstreken van de meester, zoals afgebeeld op zijn portret, vervaagde spoedig.

Welke invloeden hebben mij nu de naam *Signorelli* die mij zo vertrouwd was en zich zo gemakkelijk in het geheugen grift, doen vergeten? En welke wegen hadden gevoerd tot zijn vervanging door de namen *Botticelli* en *Boltraffio*? Een terugblik op de omstandigheden waarin het vergeten plaatsvond, was voldoende om beide vragen op te helderen.

Ik had kort voordat ik op het thema van de fresco's in de kathedraal van Orvieto kwam mijn reisgenoot verteld wat ik jaren voordien van mijn collega over de Turken in Bosnië gehoord had. Zij hebben een bijzonder respect voor de geneesheer en tonen zich, compleet in tegenstelling tot onze bevolking, gelaten ten aanzien van de spelingen van het lot. Wanneer de geneesheer de familievader moet meedelen dat een van zijn familieleden ten dode is opgeschreven dan luidt diens antwoord: "*Heer*, wat valt er te zeggen? Ik weet, dat wanneer hij te redden was, u hem zou helpen". Nabij dit verhaal rustte in mijn geheugen een andere herinnering. Diezelfde collega had mij namelijk verteld welke alles overtreffende waarde het seksueel genot voor deze Bosniërs heeft. Een van zijn patiënten zei hem eens: "U weet toch, heer, dat wanneer *dat* niet meer gaat het leven geen waarde meer heeft". Het leek ons toen dat er tussen de beide hier geïllustreerde karaktertrekken van het Bosnische volk een nauwer verband

op en brengt haar in verband met het algemene probleem van de hallucinaties. In elk van deze voorbeelden gebruikt hij het Duitse woord "*überdeutlich*".]

7. De eerstgenoemde is mij zeer vertrouwd, de tweede is mij daarentegen nauwelijks bekend.

aan te nemen was. Wanneer ik mij dit verhaal tijdens de reis in Herzegowina herinnerde, onderdrukte ik echter de tweede karaktertrek waarin het thema van de seksualiteit werd aangeroerd. Kort daarop ontsnapte mij de naam *Signorelli* en dienden zich als vervanging de namen *Botticelli* en *Boltraffio* aan.

De invloed die de naam *Signorelli* voor de herinnering ontoegankelijk maakte of, zoals ik dit gewoonlijk uitdruk, "verdrongen" had, kon enkel uitgaan van de onderdrukte geschiedenis over de waardering van dood en seksueel genot. Indien dit zo was dan moesten de tussenvoorstellingen die voor de verknoping van de beide thema's gediend hadden, kunnen teruggevonden worden. De inhoudelijke verwantschap – in het ene geval het Godsgericht, in het ander geval dood en seksualiteit – lijkt onbeduidend. Aangezien het ging over de verdringing van een naam uit het geheugen, was het *a priori* waarschijnlijk dat de verknoping gebeurde tussen een naam en een andere naam. *Signor* betekent nu *heer*, de "heer" die we terugvinden in de naam *Herzegowina*. Bovendien was het zeker niet onbelangrijk dat beide uitspraken van de patiënten die ik mij diende te herinneren, een *heer* als aanspreekvorm voor de geneesheer bevatten. De vertaling van *Signor* in *heer* was aldus de weg waarlangs de onderdrukte geschiedenis de gezochte naam in de verdringing had getrokken. Geheel dit proces werd blijkbaar vergemakkelijkt doordat ik de laatste dagen in Ragusa voortdurend Italiaans gesproken had, dat wil zeggen mij eraan gewend had om het Duits in het Italiaans te vertalen.⁸

Toen ik mij inspande om de naam van de schilder terug te vinden, om deze uit de verdringing terug te roepen, moest de invloed zich doen gelden van de verknoping waarin deze terecht gekomen was. Weliswaar vond ik een naam van een kunstenaar, zij het niet de juiste. Het was een verschoven naam en de zin van de verschuiving was gegeven door de in het verdrongen thema behouden namen. *Botticelli* bevat dezelfde eindlettergrepen als *Signorelli*. De eindlettergrepen die niet zoals het beginstuk *Signor* een direct verband hadden met de naam Herzegowina waren teruggekomen. De met de naam Herzegowina regelmatig verknoopte naam *Bosnië*⁹ toonde echter haar invloed hierin, dat zij de substitutie op twee namen van

8. Deze verklaring lijkt "vergezocht" of zelfs "gedwongen". Deze indruk wordt gewekt omdat het onderdrukte de verbinding met het niet onderdrukte met alle middelen poogt tot stand te brengen en daarbij ook de weg van de uiterlijke associatie niet versmaadt. Een gelijkaardige dwang als bij het maken van rijmen. [De druk waaronder rijmen dienen gemaakt te worden werd door Freud beschreven in het zesde hoofdstuk van *De Droomduiding* (1900a: 408) – met een uiterlijke associatie wordt hier een oppervlakkige bedoeld, bijvoorbeeld een associatie door gelijkkluidendheid zonder enig betekenisvol verband.]

9. [Deze twee provincies werden constant samen vernoemd wegens hun geografische en historische verbanden.]

kunstenaars bracht die met hetzelfde *Bo* beginnen: *Botticelli* en vervolgens *Boltraffio*. Het vinden van de naam *Signorelli* werd dus blijkbaar verstoord door het achterliggende thema waarin de namen *Bosnië* en *Herzegowina* voorkomen.

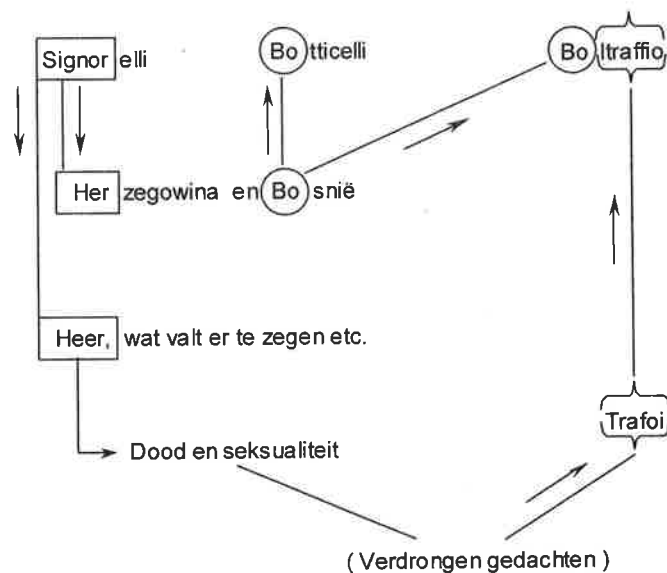
Het onderdrukken van dit thema tijdens het gesprek, waarvoor toevalige motieven kunnen aangevoerd worden, is onvoldoende ter verklaring van de effecten ervan. Veeleer moet aangenomen worden dat dit thema op zijn beurt in intiem verband stond met verdrongen gedachtegangen, dat wil zeggen gedachtegangen die ondanks de intensiteit van de hen betoonde interesse een weerstand ontmoetten die hen weghield van een verwerking door een bepaalde psychische instantie en zodoende van het bewustzijn. Uit mijn zelfonderzoek heb ik meerdere bewijzen dat dit toen bij mij werkelijk het geval was met het thema van "dood en seksualiteit", bewijzen die ik hier niet dien aan te voeren. Maar ik kan de aandacht vestigen op één effect dat uitgaat van de verdrongen gedachten. De ervaring heeft mij geleerd te eisen dat elk psychisch product geheel opgehelderd en zelfs overgedetermineerd dient te worden. Nu lijkt mij de tweede substituuatnaam *Boltraffio*, waarvan tot nog toe slechts de eerste letters door de gelijkkluidendheid met *Bosnië* gerechtvaardigd zijn, aanspraak te maken op een verdere determinering. Daarbij herinner ik mij dan dat deze verdrongen gedachten mij nooit méér bezig gehouden hebben dan enige weken voordien, nadat ik een bepaald bericht had gekregen.¹⁰ De plaats waar dit bericht mij bereikte, heet *Trafoi* en deze naam lijkt al te zeer op de tweede helft van de naam *Boltraffio* om niet bepalend op de selectie ervan te hebben ingewerkt.¹¹ Men kan proberen de nu helder gemaakte betrekkingen in een klein schema weer te geven.

Het is waarschijnlijk op zich niet zonder belang het verloop van een dergelijk psychisch proces te kunnen doorzien, welke tot de geringste stoornissen van de controle van het psychisch apparaat behoort en die met een overigens ongestoorde psychische gezondheid verenigbaar is. Het hier toegelichte voorbeeld wint echter sterk aan belang wanneer men ervaart dat het precies als model kan gelden voor de pathologische processen waaraan de psychische symptomen van de psychoneurosen – hysterie, dwang en paranoia – hun ontstaan danken: dezelfde elementen en daartussen hetzelfde krachtenspel. Op dezelfde wijze en via even oppervlakkige associaties maakt in de neurose een verdrongen gedachtegang zich meester van een onschuldige recente indruk en sleurt deze met zich mee in de verdringing. Hetzelfde mechanisme, dat uit *Signorelli* de substituuatnamen

10. [Het nieuws van de zelfmoord van een van zijn patiënten "wegens een ongeneeslijke seksuele klacht". Zie *Psychopathologie van het dagelijks leven* (1901b: 27-28).]

11. [Trafoi is een stadje in Tirol.]

Botticelli en Boltraffio laat ontstaan, de substitutie door intermediaire of compromisvoorstellungen, beheerst ook de vorming van de dwanggedachten en de paranoïde herinneringsvervalsingen. De anders onbegrijpelijke – en door de gesprekspartner niet begrepen – karakteristiek van een dergelijke vergeetachtigheid, namelijk voortdurend onlust op te wekken tot op het moment van de opheldering ervan, vindt een volstrekte analogie in de wijze waarop verdrongen gedachtemassa's hun geschiktheid om affect vrij te maken koppelen aan een symptoom waarvan de psychische inhoud naar ons oordeel volkomen ongeschikt lijkt te zijn voor een dergelijke ontwikkeling van affect. Tenslotte is zelfs het verdwijnen van de spanning door de mededeling van de juiste naam door een buitenstaander een goed voorbeeld van de werkzaamheid van de psychoanalytische therapie die het corrigeren van de verdringen en verschuivingen nastreeft en door het opnieuw invoegen van het eigenlijk psychisch object het symptoom uit de weg ruimt.¹²

Onder de vele factoren die bijdragen tot het ontstaan van een geheugenzwakte of een herinneringsuitval is dus het aandeel van de verdringing, die

12. [De vergelijking tussen het mechanisme van de faalhandelingen en van neurotische symptomen werd reeds kort aangehaald in de brief van Freud aan Fließ van 26 augustus 1898 (Freud, 1985c: 353-355).]

niet slechts bij neurotici maar op kwalitatief gelijkaardige wijze ook bij normale mensen kan aangetoond worden, niet te verwaarlozen. Men mag in het algemeen beweren dat het gemak – in verdere lijn ook de getrouwheid – waarmee we een bepaalde indruk in het geheugen wakker roepen, niet louter afhangt van de psychische constitutie van het individu, van de sterkte van de indruk toen deze recent was, van de interesse die deze toen opwekte, van de actuele psychische constellatie, van het belang dat de actuele opwekking ervan heeft, van de verknoppingen waarin de indruk ingevoegd werd enzovoort, maar ook van de gunst van een bijzondere psychische factor die zich ertegen verzet iets te reproduceren wat rechtstreeks of onrechtstreeks onlust kan opwekken. De functie van het geheugen, welke wij ons graag voorstellen als een archief dat toegankelijk is voor elke weetgierige, is dus onderworpen aan de belemmering door een wilstendens, net zoals eender welk deel van ons handelen dat op de buitenwereld is gericht. De helft van het mysterie van de hysterische amnesie is opgehelderd wanneer we zeggen dat de hysterici niet weten wat ze niet *willen* weten, en de psychoanalytische kuur, die betracht om dergelijke herinneringsleemtes op te vullen, leidt naar het inzicht dat het terugbrengen van elke op die manier verloren herinnering wordt tegengewerkt door een bepaalde weerstand, waarvan de grootte kan afgewogen worden aan de benodigde arbeid. Bij de volstrekt normale psychische processen kan natuurlijk niet gesteld worden dat de invloed van deze partijdige factor bij de herbeleving in de herinnering op een of andere manier regelmatig alle andere in aanmerking komende factoren overwint.¹³

Onlangs heb ik een voorbeeld ervaren van de tendentieuze aard van ons herinneren en vergeten, een leerrijk want onthullend voorbeeld dat ik hier mededeel. Ik had mij voorgenomen een bezoek te brengen aan een vriend, die spijtig genoeg ver weg woont, en was vervuld van de dingen die ik hem wou vertellen. Ik voelde me echter verplicht om eerst een bevriende familie in Wenen te bezoeken, waarvan een verwant naar de stad waar mijn vriend woonde verhuisd was, dit teneinde groeten en boodschappen aan die verwant over te kunnen brengen. Men noemde mij de naam van het pension waar hij logeerde alsook de straatnaam en het huisnummer en men had, mijn slecht geheugen indachtig, het adres op een kaartje

13. Het zou verkeerd zijn te geloven dat het hierboven opgehelderde mechanisme enkel voor zeldzame gevallen geldt. Het is veeleer een vaak voorkomend mechanisme, bijvoorbeeld: wanneer ik eens hetzelfde kleine voorval aan een collega wil vertellen, ontschiet mij plots de naam van mijn zegsman voor de verhalen uit Bosnië. Oplossing: Ik had net voordien kaart gespeeld. De zegsman heet *Pick*; *Pick* [schoppen] en *Herz* [harten] zijn twee van de vier in het kaartspel voorkomende kaartsoorten en waren door een kleine anekdote verbonden, waarin de betrokkene naar zichzelf wijst en zegt: Ik heet niet *Herz*, ik heet *Pick*. *Herz* vindt men terug in de naam *Herzegowina*; het *hart* als ziek orgaan speelt zelfs een rol in de door mij als verdrongen aangeduide gedachten.

geschreven dat ik in mijn portefeuille stak. Toen ik de volgende dag bij mijn vriend was aangekomen, begon ik: "Ik heb slechts één plicht te vervullen die ons samenzijn kan verstoren, namelijk een bezoek dat ik eerst zal afleggen. Het adres heb ik in mijn kaartetui". Tot mijn verbazing vond ik het er echter niet. Nu was ik toch op mijn geheugen aangewezen. Mijn geheugen voor namen is niet bijzonder goed, maar niettemin onvergelijkbaar beter als dit voor getallen en nummers. Ik kan een jaar lang als arts in een bepaald huis gekomen zijn en toch ten aanzien van een nieuwe koetsier die mij er naartoe zou voeren, in verlegenheid geraken om het huisnummer. In dit geval had ik echter onmiddellijk het nummer van het huis opgemerkt; het was overduidelijk¹⁴, bijna als hoon. Van de straatnaam en van het pension was echter geen spoor gebleven. Ik had van de gegevens van het adres alles vergeten waaraan zich een aanknopingspunt voor het terugvinden van het betreffende pension had kunnen hechten en geheel tegen mijn gewoonte in de voor dit doeleinde waardeloze nummer weerhouden. Ik kon het bezoek dus niet maken, was opvallend snel getroost en wijdde mij geheel aan mijn vriend. Toen ik terug in Wenen voor mijn schrijftafel stond, wist ik bij de eerste greep de plaats te vinden waar ik "in verstrooidheid" het kaartje met het adres had gestopt. In dit onbewuste verstoppen was hetzelfde voornemen werkzaam geweest als in mijn zonderling gemodificeerd vergeten.¹⁵

Bibliografie

- S. Freud (1898b), "Zum psychischen Mechanismus der Vergesslichkeit", *G.W.*, I, 1999, pp. 519-527.
- S. Freud (1898b), "The psychical mechanism of forgetfulness", *S.E.*, III, 1962, pp. 288-297.
- S. Freud (1899a), "Over de herinneringen", *Psychoanalytische Perspectieven*, 2001, no. 46, pp. 139-158.
- S. Freud (1900a), *De droomduiding*, *Psychoanalytische duiding* 2/3, Meppel-Amsterdam, Boom, 1987.
- S. Freud (1901b), *Psychopathologie van het dagelijks leven*, *Psychoanalytische duiding* 1, Meppel-Amsterdam, Boom, 1990.
- S. Freud (1937b), "Constructies in de analyse", *Klinische beschouwingen* 4, Meppel-Amsterdam, Boom, 1992, pp. 267-283.
- S. Freud (1985c), *Brieven aan Wilhelm Fließ 1887-1904*, Frankfurt am Main, Fischer, 1986.

14. Zie voetnoot 6 hierboven.

15. [Deze anekdote wordt veel bondiger hernomen in een voetnoot bij hoofdstuk twee van *Psychopathologie van het dagelijks leven* (1901b: 38).]